

**ТОРГУУД ХААД НОЁДЫН ХЭРЭГЛЭЖ БАЙСАН
НЭГЭН ТАМГАНЫ ТУХАЙ**

**TORGUT HAKANLARI İLE BEYLERİNİN
KULLANMIŞ OLDUKLARI BİR MÜHÜR HAKKINDA**

*Batubayaer BA**

Özet:

Bu makale 17-18. yüzyılda Torgut hakanları ve beylerinin Çarlık Rusya'sıyla ilişkilerinde, yazışmalarında kullandıkları Tod yazıyla (Clear script) yazılmış olan bir metnin üzerine basılan mühür hakkındadır. Bunun yanında bu mührün içindeki “精进修行” şeklinde yazılan damga hakkında ve mührün yazısına, anlamına ve hangi döneme ait olduğuna dair yorum yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Torgut Hakanlığı, Ming hanedanı, Çing hanedanı, “精进修行”, tamga.*

On the Torgut Khans and a Seal Used by them

Abstract:

This paper discusses the Torgut khans of 17th and 18th centuries and a seal (“tamga”) on a document written in Todo (Clear script) which they used in their correspondences with Tsarist Russia. In this seal, there is an expression in Chinese characters: “精进修行.” This work explains the date, the meaning and the script of this seal of the Torgut khans.

Key words: *Torgut Khanate, Ming Dynasty, Qing Dynasty, “精进修行,” tamga.*

* Ba Batubayaer (Batubayar), Xinjiang Pedagoji Üniversitesi Ürümçi, ÇHC: batubayar99@163.com.

Агуулгын товч:

Энэ өгүүлэлд 17-18-р зууны үеийн торгууд хаад ноёдын хаант Орос улстай харилцаж байсан тод үсгээр бичигдсэн албан бичигт дарагдсан элдэв зүйлийн тамганы тухай өгүүлэхийн хамт эдгээр тамгануудын доторх “精進修行” хэмээх тамганы дардаснаас гадна тус тамганы үсэг, түүний утга учир, тамгыг ямар цаг үед хэн хэрэглэж байсан зэрэг зүйлсийн тухай ажиглалт хийв.

Түлхүүр үг: Торгууд хаант улс, Мин улс, Чин улс, “精進修行”, тамга.

Торгуудууд 15-р зууны эхэн үеэр Ойрадын холбоонд орсноос хойш Дөрвөн Ойрадын чухал нэгэн бүрэлдэхүүн хэсэг болж явав. 17-р зууны 30-аад оны үеэр Торгуудууд Хо Өрлөгийг даган Ижил Зайд хүрчээ. Тэнд нутаглаад “Торгууд хаант улс” гэсэн биеэ даасан төр улсаа байгуулжээ. 1771 онд Торгуудууд уугуул нутаг Зүүнгартаа нүүсэн бөгөөд нүүдлийн үр дүнд Зүүнгарт нүүж ирсэн торгуудууд Чин улсын албат харьяат болов. Үлдсэн Халимаг, Тангачи нь бүрмөсөн Оросын эрхшээлд оржээ. Торгуудын цагаан ястай хаад ноёд, төр гүрний гадаад, дотоодын хэрэг явдлыг шийдвэрлэхдээ тамгатай албан бичиг хэрэглэж байжээ. Түүхэнд Торгуудын хаад ноёд зүйл зүйлийн үсэг бичигтэй, янз янзын хэлбэр дүрс бүхий тамга тэмдэг хэрэглэж байсныг одоо хүртэл хадгалагдаж ирсэн тод үсгийн данс, архивын баримтууд гэрчилж байна[1]. Эдгээр тамгануудын дотор “精進修行” гэсэн хятад үсэгтэй дөрвөлжин хэлбэртэй нэгэн тамга байгаа нь бидний сонирхолыг ихэд татаж байна. Энэ тамганы дардасны үсгийг бид “тод үсгийн данс, архив дахь Торгуудын Убаши” [2] хэмээх өгүүлэл бичихдээ уншин нийтэлсэн билээ. Энэ өгүүлэлд тамганы дардсаас гадна тамганы бичээс, түүний утга учир, тамгыг ямар хэдийд, хэн хэрэглэж байсан тухай авч үзэх болно.

Тамгыны дардасны бичээсийг бид хятад үсгээр “精進修行” хэмээн уншив. Тамганы дардасны бичээсийг монголоор “хичээнгүйлэн бясалгах” буюу “хичээнгүйгээр бүтээгч” гэж ойлгож болно. Тамганы үсгийг зүүнээс баруун тийш хятад үсгийн гортигоор 2 мөр болгон сийлжээ. Уг бичиг дэхтамганы дардасны хэмжээ нь 4.3 смх4.3 см болно. Тамганы дардасны үсгийн төрөл зүйлээс үзвэл энэ тамга нь нанхиад орны ямар нэгэн хятад үндэстний цогцолсон төр гүрнээс Торгуудын хаад ноёдод олгосон тамга болно. Тамганы үсгийн утга учрыг авч үзвэл: Торгуудын хаад ноёд эсвэл хэн нэгэн их лам гэвш хүнд олгосон тамга байж болох талтай.

Хаан ширээ залгамжлах булаалдах нь тамгыг залгамжлан авч хэрэглэхтэй нягт холбоотой байдаг. Тамга бол эрхийн төлөөлөгч ба бэлгэ тэмдэг мөн. Мөн ч хаад ноёд сайд түшмэдийн итгэл бишрэл болон эрх сүрээ илтгэн тодорхойлоход хэрэглэдэг гэрч баримт буюу баталгаа

болно. Иймээс тамганы хэрэглээ болон залгамжлал нь хаан төрийн эрх сүр болон хаан ширээ залгамжилсан түүхэн байдлыг ч зохих хэмжээнд тусгадаг. Аюук хаан нас барснаар Торгууд хаант улсын дотоод хаан ширээ булаалдах ширүүн тэмцэл эхэлжээ. Доорхи хэсэгт торгууд хаад ноёдын хаан ширээ залгамжилсан болон тамга хэрэглэсэн байдлыг авч үзье. Чагдаржаваас өмнөх Торгуудын Аюук, Пунцаг, Шүхэр дайчин, Хо Өрлөг зэрэг хаад ноёд “精進修行” хэмээх хятад үсэгтэй тамга хэрэглэж байсан тухай архивын баримт бидэнд одоохондоо олдоогүй байна. Харин Шүхэр дайчин “хаан” гэдэг нэрээр 1661 онд Оросын цагаан хаанд явуулсан нэгэн албан бичигт дугуй хэлбэртэй нэг тэмдэг тамга даржээ[3]. Аюук хаан Оростой харилцаж байсан тод үсгийн бичгүүдээс үзвэл 2 зүйлийн үсэгтэй, өөр төрлийн 2 тамга хэрэглэж байжээ. Энэ 2 тамганы нэг нь дундаа ланз үсэгтэй бөгөөд төвд тамганы онцлог шинжтэй тул Далай ламаас Аюук хаанд олгосон тамга хэмээн бид үзэж байна [4]. 1690 онд Далай ламаас Аюукийг хаанд өргөмжилж тамга өгчээ. Петр Шимон Паллас “蒙古历史资料汇编” гэх номондоо “1713 онд Аюук хаан өөрийн их хөвүүн Чагдаржавыг хаан суурь залгамжлахаар зарлажээ. Далай ламаас түүнд олгосон хааны тамгыг Чагдаржавд өгч баталгаа болгон өөрөө өөр нэг тамга хэрэглэв” [5] гэж тэмдэглэжээ. Чагдаржав 1722 онд Аюук хаанаас урьдаар нас баржээ. Чагдаржав нас барахдаа Аюук хаанаас өгсөн хааны тамгыг өөрийн хөвүүн Дасанд өгчээ. Түүнийг хаан суурь залгамжлуулахаар тогтсонд Аюук хаан энэ саналыг эсэргүүцэж өөрийн 6-р хөвүүн Цэрэндондовоор хаан суурь залгамжлуулжээ. Цэрэндондов хааныг Гүнжавын хөвүүн Дондогомбуу ихээр эсэргүүцэж тэмцлийн эцэст Дондогомбуу дийлэн 1735 онд Торгууд хаант улсын хаан болов. Дондогомбуу хаан болсны дараа өөрийн 2-р хөвүүн Равдулыг хаан суурь залгамжлуулахаар тогтсоноос ихээхэн том эвдрэл гарч, 1741 онд Чагдаржавын 3-р хөвүүн Донгрууарааш (Дондогдаш) хаан болов. 1761 оны 1 сарын 21-нд Донгрууарааш хаан нас барсанд, түүний отгон хүү Убаши суурийг залгамжилж төр барих болжээ[6].

Аюукийн эрх барьж байсан Торгууд хаант улсын “хааны их тамга” –ыг залгамжлан барьсан байдал: Аюук (1672-1724 оны хооронд хаан суужээ) — Цэрэндондов (1724 оны 9 сарын 19 ны өдөр хаан сууж, 1731-1735 оны хооронд хаан суужээ), Цэрэндондовын дүү Галданданзан, Аюук хааны хатан Дармаабал нар энэ тамгыг барьж байгаад 1758 онд Оросын засгийн газарт тушаав.

Аюук хаанаас Чагдаржавд залгамжилсан “дундаа ланз үсэгтэй дөрвөлжин тамга”-ыг залгамжилан барьсан байдал: Аюук — Чагдаржав (1710-1722 оны хаан суужээ) — Дасаан, Дасааны дүү Петр дайчин

(Багсаадай Дорж), Цагаан лам нар энэ тамгыг барьж өөрийн бичигтээ дарж байжээ.

Дондогомбуу (1735-1741 оны 3 сарын 21 өдөр нас барах хүртлээ хаан суужээ) хаан сууж байхдаа төвд үсэгтэй дөрвөлжин хэлбэртэй нэгэн тамга хэрэглэж байв.

Чагдаржавын барьж явсан “精进修行” гэдэг тамгыг залгамжлан барьсан байдал: Чагдаржав — Донгрууарааш (1741 оны 7 сарын 31 өдөр хааны орочи болж, 1758 онд ёст хаан болж 1761 оны 1 сарын 21 өдөр нас барах хүртлээ хаан суужээ) — Убаши 1758 онд хаан сууж, 1762 онд төр барих болжээ[6]. 1771 оны 9 сард Чин улсаас Убашиг Зоригт хаан өргөмжилжээ. Тэр Чин улсын харьяат болсон боловч өвөг аав Чагдаржаваас залгамжилсан “精进修行” гэсэн хятад үсэгтэй тамгыг нас барах хүртлээ барьж байжээ. Дээрх хаан суурь залгамжилсан болон тамга барьсан байдлаас үзэхэд Аюук хаан нас барсны дараа Торгууд хаант улсын хаан суурь булаалдах тэмцэл ширүүхэн явагдаж хаан сууринд суусан хүнийг хүлээн зөвшөөрвөл сая тамгыг өгч хаан төрийн эрхийг залгамжлуулдаг байсан байна. Одоохондоо олдсон тод үсгийн архивын баримтаас үзвэл “精进修行” гэсэн хятад үсэгтэй тамгыг Аюук хааны цагт түүний эх хөвүүн 1714 оноос аваад нас барах хүртлээ бас нэг дундаа ланз үсэгтэй дөрвөлжин хэлбэртэй тамга хоёрыг өөрийн албан бичигтэй хамт дарж байжээ. Чагдаржавын дараа Донгрууарааш хаан энэ тамгыг хэрэглэж, Донгрууарааш хаанаас торгууд хаант улсын хаан ширээг Убаши залгамжлан авч хэрэглэжээ. Тэгвэл энэ тамгыг 1714-1774 оны хооронд түүхэн цаг үед хэрэглэж байсан байна. Энэ үед хятадад төр барьж байсан үндэстэн бол манж нар болно. Энэ тамгыг Манж Чин улсын төрөөс торгуудын хаад ноёдод олгосон тамга гэж үзэхэд хүрвэл тамганы бичээс Чин улсын тамга олгох хууль дүрэмтэй арай таарахгүй байна. Хятад орныг нэгтгэж хаант улс байгуулсан төр гүрэн дотроос Манж Чин улсын үе бол тамга сийлэх цутгах, хамаарах олгох дүрэм нь өнгөрсний төр гүрнийг бодвол тун нарийн болж хөгжсөн юм. Чин улсын үед тамганы үсгийг манж үсэг болон тамгыг хүлээн авагч удмын үсэг хоёроор хавсруулан сийлж ёслолын яамнаас цутган олгодог тодорхой хууль дүрэмтэй байжээ. Энэ хууль дүрмээс үзвэл “精进修行” гэдэг хятад үсэгтэй тамгыг Чин улсын төрөөс олгосон тамга биш гэж үзэх магадлалтай.

Түүхийн тэмдэглэлээс үзвэл 1409 онд (Мин улсын Юун лэгийн 7-р онд) Мин улсын төрөөс торгуудын тайвныг төрд тусалсан сайд мэргэн журамт Ван өргөмжлөөд тамга өгчээ[8] Дундад улсын 1-р түүхийн данс архивын газарт хадгалагдаж байгаа манж бичгээс үзвэл торгууд хаант улсын хаан ширээнд суусан Убаши 9 сард өөрийн үнэн шударгаа

илтгэхийн төлөө Чин улсын төрд “永乐二十二年三月三日，喇嘛密扎室哩”[9]гэсэн үсэгтэй тамга тушаажээ. Энэ тамга дахь Мин улсын юунлегийн 22-р жилийн 3 сарын 3 гэдэг нь нийтийн он тооллын 1424 оны 4 сарын 2 болно. Тамганы үсэгнээс үзэхэд энэ тамга нь Мин улсын төрөөс Торгуудын дээдэст олгоссон тамга болох нь тодорхой. Гэтэл энэ 2 тэмдэглэл хоорондоо 15 жилийн зөрөөтэй учраас түүхийн баримт олдвол илүү нарийвчлах чухалтай байна. Юу ч гэсэн энэ тэмдэглэл нь 15-р зуунд торгуудууд биеэ даасан аймгийн нэрээр Мин улстай улс төрийн талаар харилцаж байсныг гэрчилнэ. Дээрх улс төрийн харьцаанаас авч үзвэл Мин улсын төрөөс торгуудын хаад ноёд буюу эсвэл ямар нэг их лам, гэвш хүнд тамга олгох нөхцөл бололцоо байсан байна.

Зүүлт:

- [1] ПИСЬМА НАМЕСТНИКА КАЛМЫЦКОГО ХАНСТВА УБАШИ -18-в ЭЛИСТА., 2004
- [2] Б. Батбаяр “Тод үсгийн данс архив дахь Торгуудын Убаши”. “Хэл ба орчуулга” 2008 оны 2-р хугацаа.
- [3] Т. Таяа “17-р зууны торгууд түүхийн чухал нэг дурсгал бичиг- Торгуудын Дайчин хаанаас Александр Михайлович, Романовт илгээсэн бичиг”-ийн тухай. Өвөр Монголын их сургуулийн эрдэм шинжилгээний сэтгүүл. 2010 оны 5-р хугацаа.
- [4] СУСЕЕВА Данара Аксеновна: ПИСЬМА ХАНА АЮКИ И ЕГО СОВРЕМЕННОКОВ (1714-1724 ГГ): ОПЫТ ЛИНГВОСОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ. Элиста, 2003.
- [5] 【德】p·s·帕拉斯著：《内陆亚洲额鲁特历史资料》，云南人民出版社，2002年。
- [6] “Ойрад Монголын товч түүх” (дээд дэвтэр,тод үсэг). Шинжианы ардын хэвлэлийн хороо. 338,32-р тал.
- [7] 【俄】М·诺伏列托夫著 李佩娟译 《卡尔梅克人》，清史译文新编，第三辑，《卫拉特蒙古历史译文汇编》（第二册），《准噶尔史略》编写组，中国社会科学院原民族研究所、国家清史编纂委员会编译组合编，100页。
- [8] “Ойрад Монголын товч түүх” (дээд дэвтэр,тод үсэг). Шинжианы ардын хэвлэлийн хороо. 338,32-р тал
- [9] 《满文土尔扈特档案译编》，民族出版社，1988年，150页。

